

Oponentský posudek na disertační práci:

Kasl, Filip. Fortifikace a těžba. Plzeň 2013, disertační práce (Ph.D.). Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta filozofická. 168 str., 62 obr.

Předložená práce má ambici vstoupit do diskuse o zajímavém tématu soudobé evropské medievistiky, a archeologie středověku obzvlášť. Je koncipována jako příspěvek k výzkumu těch opevněných sídel, z formálních hledisek zařaditelných do kategorií *hrad – hrádek – tvrz*, která se nacházejí v místech s doklady těžby a zpracování rud ve vrcholném a pozdním středověku. Práce je rozdělena do dvou základních částí. Autor nejprve v měřítku celých Čech pojednává opevněná sídla tzv. jednoduché dispozice, k tomu situovaná v odstupu přinejmenším 500 m od nejbližší vesnice či dvora. Jako vzorek si zvolil asi stovku konkrétních lokalit, které následně hodnotí jako jednu velkou množinu, přičemž si klade otázky, do jaké míry je důvěryhodná vstupní hypotéza, zda vybrané lokality tak či onak souvisejí s těžbou a zpracováním rud. V první části práce vychází téměř zcela z rešerše encyklopedické literatury, rozbor pak provádí za pomoci softwaru GIS. Druhá část práce má charakter dvou mikroregionálních sond, přičemž základem je podrobný povrchový průzkum vybraných zalesněných oblastí v západních Čechách.

Už na úvod je třeba říci, že pojetí předložené práce je z koncepčního a metodického hlediska mizerné. Za neomluvitelný nedostatek považuji absenci reflexe soudobého evropského bádání o dané problematice. Přitom právě studium vazeb opevněných sídel na těžební areály patří k vůbec nejuspěšněji se rozvíjejícím odnožím archeologie středověku ve střední a západní Evropě. A naopak v ČR je daný výzkum teprve v samých počátcích – jak teoretický, tak terénní. Od studenta doktorandského programu bych proto očekával, že bude mít alespoň základní povědomí o dosavadních výsledcích evropského výzkumu, aby se vůbec mohl vpravit do sledované problematiky. A aby mohl české bádání alespoň trochu přiblížit zahraničnímu výzkumu, neskonalé pokročilejšímu. Jenže on – soudě podle předložené práce – vůbec nic neví o nejzásadnějších výzkumech opevněných sídel v těžebních revírech: v Německu (Krušné hory – desítky publikovaných lokalit, jimiž se zabývali W. Schwabenicky, V. Geupl, Y. Hoffmann; Harz; Vestfálsko – lokalita Altenberg; Schwarzwald – zvláště lokalita Birkenberg), ve švýcarských a francouzských Alpách (zásadní lokalita Brandes) či třeba v Toskánsku (zásadní lokalita Rocca San Silvestro). F. Kasl zahraniční (v českých veřejných knihovnách z převážné části zastoupenou) literaturu zjevně cíleně ignoruje, když necituje kupř. tuto zásadní, dobře dostupnou práci: Schwabenicky, W.: Beziehungen zwischen mittelalterlichen Burgen und Bergbau – Vztahy mezi středověkými hrady a hornictvím. In: Stříbrná Jihlava – Silberne Stadt Jihlava 2007, 130-147. Tím spíš působí bizarně, když autor do práce zařazuje samojediný exkurz o britském území Peak District, oblasti pozdně středověké těžby železné rudy, kde se nacházejí hrady. Je sympatické, že autor v rámci svého studijního pobytu na univerzitě v Sheffieldu tuto oblast navštívil a shromáždil si k ní literaturu. Jenže ve své disertační práci příslušnou kapitolu pojal jako zprávu z provedené exkurze (jinak se tato kapitola nazvat nedá), kterou opatřil několika náhodnými postřehy.

Jelikož autor v podstatě nezná zahraniční literaturu, není divu, že jeho práce je po teoretické stránce povrchní a že hýří naivními metodickými přístupy. F. Kasl se úvodem hlásí k metodě archeologie, jak ji vypracoval E. Neustupný, obratem však vede takřka výhradně dialog s českým regionálním a vlastivědným bádáním. Působí až tragikomicky, že za základní literaturu k dané problematice – jak ji vypsál v autoreferátu své práce – považuje soupisové práce (encyklopedie českých hradů a tvrzí). Zjevně mu vůbec nedochází, že zde by měl uvést

(nejlépe zahraniční) literaturu, která ho při řešení dané problematiky inspirovala, a nikoli zdroje dat. Jako inspirační práci uvádí jedinou – Neustupného *Teorii archeologie*. To je příliš málo, zvláště když jde o tak obecnou práci, k níž se může hlásit paleolitik i archeolog novověku. A pak se stejnou povinností zmiňuje i příručku *Nedestruktivní archeologie*.

Jestliže autor rezignoval na poznání evropského kontextu dané problematiky, očekával bych, že tím více se soustředí na kritický rozbor české pramenné základny. I to samo o sobě by mělo velký přínos pro dosavadní bádání. Jenže obě základní části předkládané práce trpí absencí solidní *kritiky pramene*.

Množina sledovaných lokalit z celého území Čech je vytvořena podle natolik volně definovaných kritérií, že – podle mého soudu – nemá žádnou výpovědní hodnotu. Základem jsou tři kritéria:

1) *jednodílná dispozice*. Jen při letmé probírce seznamu lokalit lze zjistit vzájemnou nesouměřitelnost sledovaných lokalit podle velikosti a charakteru zástavby. Okamžitě mě zarazilo, že se v soupisu objevuje rozsáhlý nedostavěný královský hrad Vitějovice vedle zjevně šlechtických kamenných hradů bergfritové dispozice (neznámý hrad u Albrechtic na Mostecku, Lazurová hora na Tachovsku) a pak třeba drobné dřevohliněné „hrádky“, nebo dokonce snad nikdy neosídlené, drobné ohrazené polohy kolem vesnice Třebonín na Čáslavsku. Nikdy by mě nenapadlo, že doktorand bude schopen zařadit tyto lokality do jedné skupiny a že s ní bude pracovat jako s celkem.

2) *absence písemných pramenů*. Podle autora prý absence písemných pramenů indikuje jakousi specifičnost daných lokalit vůči „běžným“ šlechtickým hradům a tvrzím. Jenže ona absence může být jen zdánlivá – vždyť nemůžeme vyloučit, že existuje množství zmínek o daných lokalitách ve formě predikátů, jen je nedokážeme ztotožnit s konkrétními lokalitami tak, jak to mechanicky činíme např. u tvrzí v jádrech vsí. Ostatně u mnoha autorem vybraných lokalit je v literatuře zvažována souvislost se zmínkami o konkrétních nižších šlechticích. Dále je třeba vzít v potaz skutečnost, že převážná část autorem vybraných lokalit existovala ve 13.–14. století, tedy v době, kdy máme k dispozici jen nahodile dochované písemné zmínky. Vždyť mnohé „velké“ hrady se v dochovaných písemných pramenech během jednoho půlstoletí „mihnou“ jen jednou, anebo také vůbec ne. Ona absence písemných zmínek tak spíše může vypovídat o krátkodobé existenci dané lokality (nižší pravděpodobnost zachycení v dochovaných listinách) než o nějaké její specifické funkci.

3) *500 m jakožto minimální vzdálenost opevněné lokality od možného „hospodářského zázemí“, tj. nejbližší vesnice či dvora*. Není mi jasné, proč právě 500 m? Pro ne třeba 600 m, nebo 300 m? Autor nezdůvodňuje, jaký má tato umělá hranice význam. Vždyť velké množství kamenných hradů, o nichž bezpečně víme, že byly rodovými sídly nižší nebo vyšší šlechty, se nachází ve vzdálenosti větší než 500 m od nejbližší vesnice. A nikoho snad ani ve snu nepadne poměřovat takové hrady podle toho, zda ten či onen se nachází ve vzdálenosti do (nebo více jak) 500 m od nejbližší vesnice. To by byl holý nesmysl. A stejně tak je holý nesmysl uvažovat tímto způsobem u „bezejmenných“ fortifikací.

Nepřijatelný je pro mě i způsob hodnocení daného vzorku lokalit. Autor podle svých slov testuje různé hypotézy, kupř. ověřuje, zdali vybraná sídla mohou mít nějaký význam ve správním/obraném systému klášterních domén. Způsob, jaký přitom volí, je sotva uvěřitelný (zejména u doktoranda): na mapě celých Čech sleduje prostorové vazby pouhých bodů; na straně jedné opevněných lokalit, na straně druhé konkrétních klášterů – a nikoli klášterních držav!!!! Myslím si, že pokud student archeologie pokročí do doktorandského programu, bude vědět alespoň to, že kláštery byly často situovány výrazně excentricky vůči svým doménám. Nemluvě o faktu, že klášterství se v čase výrazně proměňovala co do plošného

rozsahu. I při patřičně kritickém přístupu by tedy bylo velmi problematické tuto hypotézu tzv. testovat.

Kardinální problém Kaslovy práce tkví v tom, že mechanicky vztahuje jednotlivé lokality k určitým oblastem výskytu rud, aniž by tyto oblasti předem roztřídil podle nějakých (smysluplných) kritérií. Je známou skutečností, že těžbu železa, barevných i drahých kovů určoval různý sociální, právní i hospodářský kontext. Zjednodušeně řečeno: někde mohla probíhat těžba živelně, po řadu staletí (ovšem s mnoha přestávkami a různě intenzivně desetiletí od desetiletí) a jen příležitostně ji vykonávali poddaní z blízkých vesnic (toto se týká zvláště těžby železa), jinde naopak probíhala po relativně krátkou dobu, zato velice organizovaně a při účasti specialistů, pod bedlivým dohledem úředníků a důlních podnikatelů. Tyto dvě krajní kategorie (a mnoho kategorií mezilehlých) se do krajiny mohly otisknout sice podobným způsobem (co do počtu terénních zásahů) – jenže nemůže být sporu o tom, že kupř. od způsobu organizování těžby odviselo mj. budování opevněných sídel specifického účelu. Otázky tohoto druhu si autor vůbec neklade a v databázích jen mechanicky sleduje, zda se daná lokalita nachází v oblasti výskytu rud. Pokud by znal zahraniční literaturu, sotva by se dopouštěl takových metodických přehmatů a ukvapených závěrů.

Autor na základě celkové mapy Čech dochází k závěru, že jím (údajně) definovaný typ lokalit má vztah k těžbě a zpracování rud, protože většina příkladů se nachází v oblastech s výskytem rud. Takto přímočará úvaha je pochybná hlavně ze dvou důvodů: 1) u většiny lokalit vůbec není zřejmé, zda v dané oblasti těžba probíhala v téže době, kdy existovalo i dané opevněné sídlo; 2) oblasti výskytu rud pokrývají více jak polovinu Čech (alespoň na Kaslových mapách), a proto není vůbec překvapivé, že opevněné lokality se většinou nacházejí v takových oblastech. Ale budiž, na okamžik přistupme na Kaslovu svévolnou hru s mapami. Se stejnou logikou se pak dobereme závěru, že středověké hrádky mají co do činnosti se současným správním systémem – velká část z nich se totiž nachází poblíž dnešních hranic krajů, jak „indikuje“ jedna ze studentových map (obr. 4).

Jestliže se autor chce pouštět do srovnávání lokalit v rámci celých Čech, měl by si uvědomit limity takového počínání. Předně je třeba brát v potaz, že pracuje s „pomezím“ typem lokalit – mnohé z nich nejsou evidovány ani v encyklopedii tvrzí, ani hradů; jednoduše proto, že jedni je nepovažují ani za hrady, druzí ani za tvrze. Co se týče středních Čech, které díky svému působení v NPÚ znám v terénu velmi dobře – v autorových mapách chybí několik desítek takových lokalit. S velkou skepsí proto hledím na výpovědní schopnosti prezentovaných map. A přitom autor mohl problém neúplnosti celočeských encyklopedií dost dobře překlenout. Měl si zvolit takové oblasti, k nimž jsou k dispozici soupisové publikace všech tzv. panských sídel – shodou okolností se jedná právě o okresy (Prachovice, Strakonice, Písek, Česká Lípa), jejichž území se z velké části kryje s výskytem těžebních nebo rýžovníckých oblastí. Ani s jednou z těchto publikací autor nezachází (nezná např. ani jednu z prací D. Kováře, který se systematicky věnuje jihočeským lokalitám typu hrádek a nedávno publikoval jejich kvalitní soupis z Českobudějovicka, s nímž by F. Kasl taky měl zacházet). Pak by mohl kvalifikovaněji uvažovat o závažném problému, zda ony jednoduché fortifikace souvisejí, či nesouvisejí s těžbou. Jen na území středních a jižních Čechách si vybavuji hned několik takových poloh v oblastech bez jakýchkoli dokladů těžby (F. Kasl je většinou neeviduje). Nicméně jsem (podobně jako F. Kasl) přesvědčen, že mnohé z tzv. hrádků s těžbou skutečně souvisely. Kaslova nahodile sestavená databáze ale debatu rozostřuje, místo aby ji tříbila.

Co se týče zvolených mikroregionů, autorův rozbor výsledků vlastního povrchového průzkumu trpí podobnými nedostatky – zkoumané hrádky klade až příliš přímočaře do souvislosti s doklady těžby. Nepřipouští si možný zkreslený ráz mapových podkladů. Jedná se o oblasti s těžbou železné rudy, což je právě takový druh těžby, která mohla probíhat velmi dlouhodobě, za primitivních podmínek, bez účasti specialistů, s delšími prodlevami atd. Pak jsme postaveni před neřešitelný problém, do jaké míry hustota a celkové množství podchycených jam vypovídá o intenzitě dávné těžby. Zjednodušeně řečeno: je možné, že velká část dokladů těžby pochází z jednoho krátkého časového úseku, stejně tak je ale možné, že rok po roce (nebo i v delším časovém odstupu) přibývaly těžební jámy jedna po druhé. Nelze tedy – jak autor činí – přímočaře poměřovat hrady ku celkovému množství zachycených dokladů těžby v jeho okolí. Autor se při hodnocení písemných pramenů spoléhá ponejvíce na dávnou regionální literaturu. Vůbec se nepokusil těch několik málo zmínek kriticky ověřit, což u doktoranda považuji za vážný nedostatek. Sídelněhistorické bádání z pohledu archeologie nespočívá jen v používání GIS. Ostatně neznám ani jednoho seriózního archeologa středověku, který by před edicemi písemných pramenů dával přednost vlastivědné literatuře.

Terénní průzkum, který autor podnikl ve dvou západočeských mikroregionech, představuje poctivý kus vykonané práce, zjevně velmi náročné. Aby se tyto výsledky mohly přetavit v hodnotnou disertační práci, je potřeba soustředěného promýšlení výpovědní hodnoty shromážděných pramenů, následné komparace s ostatními oblastmi Čech, hlavně však s lépe poznanými regiony v zahraničí. Na to vše autor prakticky rezignoval. Jeho přínos k dosavadnímu poznání proto zůstává na úrovni regionálního bádání; původní konkrétní přínos práce se mi najít nepodařilo. Mám dojem, že autor je schopen kritického myšlení. Jenže Kaslův studijní handicap je zatím příliš velký. Teprve po několika letech soustředěného studia dané problematiky bude schopen vytvořit kvalitní práci, hodnou titulu Ph.D.

Shodou okolností současně s Kaslovou prací se mi dostala do ruky právě vydaná kniha, původně disertační práce, Matthiase Fröhliche o vztahu hradu ke středověké těžbě na příkladu Schwarzwaldu. Kvalitativní rozdíl mezi těmito dvěma pracemi je tak propastný, že jsem zprvu přemýšlel, zda problém netkví v nastavení českého vysokoškolského studia. Když si ale vybavím nedávno obhájené disertační práce Petra Hrubého (středověká těžba) či Jany Mazáčkové (kastelologie), znovu se ubezpečím, že i na českých vysokých školách mohou vznikat doktorandské práce naprosto souměřitelné se zahraničními – a které aktivně využívají výsledků zahraničního bádání.

Pro získání titulu Ph.D. je nedostatečná i dosavadní publikační činnost autora. Jedinou podstatnou položku představuje materiálový příspěvek o předhradí hradu Libštejna (jenž ovšem vychází z diplomové, nikoli disertační práce). To je příliš málo. Autor sice publikoval již jeden článek v zahraničí – ten však má charakter stručné anotace předkládané disertační práce (s obrázky a několika odstavci textu pokryl tři tiskové strany, zbývající čtvrtou spoře zabírá soupis literatury). Je otázka, zda autor v autoreferátu (ne)záměrně neuvedl právě u tohoto článku stránkový rozsah.

S ohledem na kvalitní obhájené disertační práce, které znám, **vůbec neváhám, když nedoporučuji předloženou disertační práci k obhajobě.**

V Praze 17. 12. 2013

Mgr. Jan Kypta, Ph.D.